

دو قرن با مطبوعات فارسی زبان خارج از کشور در قاره آسیا

• عزیزه بدیعی گهر

کارشناس کتابداری و اطلاع رسانی کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران

نشان می‌سازد که در این دو قرن تاکنون بیش از ۲۵۰۰ عنوان نشریه فارسی در گوشه و کنار جهان انتشار یافته است که اطلاعات کامل و دقیقی درباره آن‌ها وجود ندارد. به جز بیش از ۱۰۰۰ عنوان نشریه فارسی زبان در قاره آسیا و منطقه قفقاز، براساس آمارهای موجود طی سال‌های ۱۳۵۷ تا ۱۳۸۲ بیش از ۱۵۰۰ عنوان نشریه فارسی زبان توسط مهاجران ایرانی و افغانی و ... در اروپا و امریکا انتشار یافته‌اند. مؤلف در مجموعه دوم این کتاب که بزودی منتشر خواهد شد، به معرفی نشریات جدید در سال‌های پس از ۱۳۷۸ تا ۱۳۸۳ خواهد پرداخت.

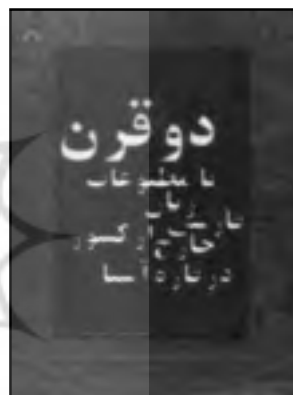
در این فهرست همه نشریات فارسی زبان موجود در خارج از کشور، از جمله نشریات سیاسی پس از انقلاب، مورد نظر بوده است، مانند نشریه وطن در استانبول که به عنوان نشریه سلطنت طلب معرفی شده است و از آن تنها کپی ش ۴۵ و ۵۰ - ۵۵ (سال ۱۳۶۷ - ۱۳۷۲) در مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها وجود دارد.

مؤلف عوامل متعددی را که به صورت مستقیم در تاسیس و ایجاد نشریات فارسی زبان خارج از کشور مؤثر بوده است در مقدمه برمی‌شمارد، این عوامل به ترتیب عبارت‌اند از: انگلیسی‌ها، هندی‌ها، مهاجران ایرانی، افغانی‌ها و تاجیک‌ها. علاوه بر عوامل مذکور نقش هر چند کم‌رنگ مراکز دولتی و غیردولتی، مؤسسه‌ها و سازمان‌های بین‌المللی نیز قابل ذکر است.

برخی نکات جالب توجه که از مقدمه کتاب برمی‌آید به قرار زیر است:

- جیمز هیکی در سال ۱۱۹۴ ق. / ۱۷۸۰ م. نخستین روزنامه انگلیسی زبان هند به نام بنگال گارت (هیکیز گارت) را به صورت هفته‌نامه در کلکته منتشر کرد و بخش‌های کوچکی از آن را به زبان فارسی اختصاص داد.

- برخی منابع نشریه‌ای به نام هندوستانی یا اخبار هندوستانی

• مهدی جعفری خانقاه. دو قرن با مطبوعات فارسی زبان خارج از کشور در قاره آسیا، تهران: سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی با همکاری مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها، ۱۳۸۳، چاپ اول، ۲۶۷ صفحه، وزیری.

کتاب حاضر به معرفی شناسنامه‌ای و توصیفی ۷۱۵ عنوان نشریه که در فاصله سال‌های ۱۷۸۰ تا ۱۹۹۹ م. در خارج از ایران در حوزه آسیا و منطقه قفقاز منتشر شده می‌پردازد و کلیه نشریات مستقل و غیر مستقل فارسی زبان را در برمی‌گیرد.

مؤلف در مقدمه کتاب پس از بیان مختصری از تاریخچه انتشار مطبوعات فارسی زبان در خارج از کشور، متذکر می‌شود که با وجود گذشت دو قرن از عمر مطبوعات فارسی زبان خارج از کشور، تاکنون آمار دقیق و درستی از تعداد نشریات منتشر شده در کشورهای مختلف وجود ندارد. بنابراین لزوم تهیه کارنامه مطبوعات فارسی زبان خارج از ایران احساس می‌شود. وی خاطر

از عنوان، سال تأسیس نشریه در داخل پرائنتز () ذکر شده است. سپس مشخصات نشریه شامل محل انتشار، صاحب امتیاز، مدیر مسؤول، سردبیر، ناشر، ترتیب انتشار، زبان، روش، قطع، تعداد صفحات و قیمت مطبوعات آورده می شود.

از جمله ویژگی های خوب این فهرست اشاره به محل نگهداری نشریه است که براساس آنچه مؤلف خود رویت کرده و یا استخراج از منابع ذکر می شود. این کار دستیابی محققان را به این مجموعه آسان تر می کند. به جز این مؤلف با ارائه برخی اطلاعات جانبی تحت عنوان «توضیح» به شناسایی هر چه بیشتر نشریه کمک می کند. از جمله تیراژ، هدف از انتشار نشریه، مدت زمان انتشار، تعداد شماره های انتشار یافته، تغییرات عناوین نشریه، موضوعات مطرح شده در نشریه، چاپخانه نشریه، تغییرات ترتیب انتشار و تاریخ متوقف شدن انتشار نشریه و ...

در ترتیب الفبایی کتاب واژه «مجله» در ابتدای نام نشریه در نظر گرفته نشده است، مانند مجله علوم طبیعی، مجله کتاب که به ترتیب در ردیف الفبایی (ع) و (ک) قرار گرفته اند. مؤلف در این موارد از ارجاعات نیز استفاده ننموده است. همچنین چنانکه معمول است «ال» در ابتدای عنوان در ترتیب الفبایی در نظر گرفته نشده است، مانند المؤمنات و النور که در ردیف الفبایی (م) و (ن) مرتب شده اند. در این گونه موارد نیز از ارجاع استفاده نشده است.

سال انتشار نشریه در جلوان نشریه و در داخل پرائنتز، به صورت قمری، میلادی، شمسی و یا ترکیبی از چند تاریخ آمده و از علائم اختصاری «ق» (قمری)، «ش» (شمسی)، «م» (میلادی) استفاده شده است، مگر در صورتی که ماه تأسیس نشریه نیز مشخص بوده است.

از مجموع ۷۱۵ عنوان نشریه ای که در کتاب مذکور معرفی شده است سهم کشورهای مختلف در انتشار نشریات فارسی زبان چنانکه در مقدمه کتاب نیز اشاره شده عبارت اند از:

آذربایجان (باکو): ۱۳ عنوان؛ ازبکستان (بخارا، تاشکند، سمرقند): ۸ عنوان؛ افغانستان (بامیان، بدخشان، بلخ، شبرغان، شهر میمنه، قندهار، کابل، مزار شریف، هرات، ولایت سمنگان ...): ۲۸۹ عنوان؛ امارات متحده (ابوظبی): ۱ عنوان؛ اندونزی: ۱ عنوان؛ بنگلادش (داکا): ۱ عنوان؛ پاکستان (اسلام-آباد، پنجاب، پیشاور، چترال، کراچی، کویته، لاهور و ...): ۲۴۹ عنوان؛ تاجیکستان (استالین آباد، دوشنبه): ۱۴ عنوان؛ تایلند (بانکوک): ۱ عنوان؛ ترکمنستان (عشق آباد): ۹ عنوان؛ ترکیه (آنکارا، استانبول): ۱۴ عنوان؛ چین (پکن): ۱ عنوان؛ ژاپن (توکیو): ۴ عنوان؛ عراق (بغداد، کربلا، نجف): ۹ عنوان؛ عربستان (مکه): ۱ عنوان؛ قزاقستان: ۱ عنوان؛ کویت: ۲ عنوان؛ گرجستان و قفقاز (تفلیس): ۷ عنوان؛ لبنان (بیروت):

راکه مولوی اکرام علی در سال ۱۳۲۵ق/۱۸۱۰م. در کلکته منتشر می کرد نخستین روزنامه فارسی زبان خارج از کشور دانسته اند.

– مرآت الاخبار دومین روزنامه فارسی زبان هند می باشد که توسط رام موهن به صورت هفتگی در کلکته منتشر می شد.
– دومین تجربه روزنامه نگاری فارسی مربوط به گرجستان قفقاز است که فردی به نام سانکوفسکی در سال ۱۸۲۸م. / ۱۲۴۳ق. نشریه ای را با عنوان تفلیسکی و دوموستی (اخبار تفلیس) به دو زبان روسی و گرجی منتشر می کرد و دو سال بعد ضمیمه فارسی آن را منتشر کرد.

– سومین روزنامه فارسی زبان در ایران با عنوان کاغذ اخبار در سال ۱۲۵۲ق. / ۱۸۳۷م. / ۱۲۱۵ش. در زمان سلطنت محمد شاه توسط میرزا صالح شیرازی منتشر شد.

– روزنامه اختر نخستین نشریه منظم ایرانیان خارج از کشور می باشد که در استانبول به چاپ می رسید.

– بیشترین فعالیت مطبوعات ایرانیان مهاجر در حوزه آسیا و منطقه قفقاز در کشورهای آذربایجان، ازبکستان، ترکمنستان، ترکیه، ژاپن، عراق، گرجستان، و هندوستان انجام شده است.

– اولین روزنامه فارسی زبان افغانستان در سال ۱۲۹۰ق. شمس النهار است که سید جمال الدین اسدآبادی آن را اداره می کرد.

منابع مورد استفاده

روش کار گردآورنده مبتنی بر مشاهده عینی نشریات در برخی کتابخانه ها، مانند کتابخانه ملی، آستان قدس رضوی، آرشیو نشریات فارسی زبان خارج از کشور مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه ها و نیز بررسی منابع، مقالات، کتاب های تاریخی و فهرست های موجود بوده است. از جمله منابع ارزشمندی که مؤلف در تدوین این فهرست از آن ها بهره گرفته است تاریخ روزنامه نگاری ایرانیان و دیگر پارسی نویسان (تألیف ناصرالدین پروین)، دانشنامه ادب فارسی (ادب فارسی افغانستان، تاریخچه مطبوعات شبه قاره)، سیر ژورنالیسم در افغانستان، نشریه دردری و *The Baku Documents* است.

پس از معرفی هر نشریه، منابع استفاده شده، شامل نام کتاب و شماره صفحه و یا نام نشریه، شماره نشریه، شماره صفحه، و تاریخ نشر آمده است. در انتهای کتاب مشخصات کامل منابع استفاده شده آمده است، در مورد نشریات تنها به ذکر عنوان اکتفا شده است.

در برخی موارد نیز مانند نشریه عدالت (ش ۴۷۳) و یا آزادی ایران (ش ۱۶) مؤلف از افرادی که در شناساندن نشریه نقش داشته اند یاد کرده است.

معرفی نشریات

این فهرست براساس الفبایی عنوان نشریه تنظیم شده است. پس

فهرست اعلام

این فهرست شامل دو بخش است:

۱. اسامی اشخاص: در این بخش نام افرادی که در فهرست اصلی کتاب آمده‌اند، مانند اسامی مدیران مسؤول، صاحبان امتیاز، سردبیران، ناشران و... به صورت الفبایی و براساس وارونه‌سازی و نام اشتهر آمده است. در جلوی اسامی به خاطر سهولت در بازیابی اطلاعات به جای شماره صفحه از کد نشریه بهره گرفته شده است. اشکالی که در تهیه این نمایه ملاحظه می‌شود یکی این است که عنوان‌هایی مانند آقا، الحاج، حاج، سید و میرزا حذف نشده است و همگی آنها در جلو نام کوچک افراد آمده‌اند. حال آنکه این عناوین می‌بایست حذف می‌گردید. در چند مورد نیز این عناوین نام کوچک افراد قلمداد شده اند که کاملاً اشتباه است:

محمدصادق، میرزا

نکته دیگر و مهم‌تر فقدان حتی یک مورد ارجاع در این نمایه است، حال آنکه در اسامی سه‌جزیی که در این فهرست بکار رفته است می‌بایست حتماً ارجاع تهیه شود، برای مثال:

باقی‌زاده، احمد راتب (ارجاع از راتب باقی‌زاده)

بشارت، محمد نذیر (ارجاع از نذیر بشارت)؛

حسین خیل، محمدنعیم مصطفی (ارجاع از مصطفی)؛

سجادی تمدن‌الملک سابق، س.م (ارجاع از تمدن‌الملک سابق)

سلیمان، سحبه شایق (ارجاع از شایق سلیمان)

شیل غوری، خواجه جاوید (ارجاع از غوری)

لکهنوی حسینی نسب، رجب علی (ارجاع از حسینی نسب)

مدیرالممالک هرنندی، میرزا رضاخان (ارجاع از هرنندی)

نظری آریانا، گل احمد (ارجاع از آریانا)

محمد اکبر وکیل (ارجاع از وکیل محمد اکبر)

در مورد عنوان منشی دو گونه عمل شده است:

سنگسپه، منشی گلاب

منشی واجد علی

در مورد عنوان یا نام «مولوی» که در جلو بسیاری از اسامی وجود دارد، در همه موارد این کلمه به عنوان نام کوچک فرد به تنهایی یا به همراه نام کوچک وی آمده است، حال آنکه به نظر می‌رسد در مورد تعدادی از آنها ارجاع لازم بوده است:

احمد جان، الحاج مولوی (ارجاع از مولوی احمد جان)

اکرام علی، مولوی (ارجاع از مولوی اکرام علی)

تره خیل، مولوی (ارجاع از مولوی تره خیل)

عبدالحکیم، مولوی (ارجاع از مولوی عبدالحکیم)

در برخی موارد نیز شیوه وارونه‌سازی درست نیست، مثلاً:

حاجی حسین، حاجی محمد ابن

هم چنین چنانکه مرسوم است در تهیه نمایه می‌بایست «الف»

و «لام» ابتدای اسامی را حذف کرد، اما در این نمایه بدین گونه عمل

نشده است، در نتیجه با موارد زیر برخورد می‌کنیم:

الحاج مساوات؛ الحسینی، میر غلام محمد و...

دو مورد غلط‌تاییی مهم نیز در نمایه دیده می‌شود:

یکی «غلام نبی خاطر» که در چهار جای در کتاب بکار رفته است در نمایه به صورت «بنی خاطر» درآمده است و در ردیف (ب) قرار گرفته است. در مورد همین نام نیز یک ارجاع غلط نیز وجود دارد و آن ارجاع به ردیف ۳۰۷ است. دیگری «غلام نبی زرمتمی» که عین اشتباه بالا در مورد این نام نیز صورت گرفته است.

در مجموع باید گفت از این کتاب، به لحاظ اینکه اولاً فهرست است و ثانیاً با همکاری کتابخانه ملی انتشار یافته است، انتظار می‌رود از نمایه نظام‌مندتری برخوردار باشد.

۱. اسامی ناشران: در این بخش اسامی ناشران یا صاحبان امتیازی که عبارت از آکادمی‌ها، اتحادیه‌ها، ادارات، انجمن‌ها، جمعیت‌ها، احزاب، دانشگاه‌ها، سفارتخانه‌ها، شرکت‌ها، شوراهای، فرقه‌ها، کانون‌ها، کمیته‌ها، گروه‌ها، مراکز، مؤسسات، نهضت‌ها، وزارتخانه‌ها و غیره است به ترتیب حروف الفبایی مرتب شده و در مقابل هر یک، به جهت بازیابی سریع‌تر و آسان‌تر به جای شماره صفحه، شماره ردیف نشریه در فهرست ذکر شده است. این اسامی در این نمایه صاحب امتیاز نشریه قیام «عده‌ای از دانشجویان ایرانی مقیم هند» در ردیف الفبایی (ع) آمده است، حال آنکه بهتر بود در ردیف الفبایی (د) و به صورت «دانشجویان مقیم هند» ذکر می‌شد.

۲. نام ناشر یک نشریه روسی با حروف لاتین نیز در ردیف الفبایی مربوط خود آمده است (ردیف ۵۵۶)، اما چنانکه معمول است این اسامی باید در انتهای نمایه و به طور جداگانه بیاید.

باید گفت که در این فهرست جای نمایه‌هایی مانند نمایه محل انتشار و موضوع که به محققان برای بررسی سیر تاریخی و موضوعی نشریات فارسی زبان در قاره آسیا و منطقه قفقاز کمک‌شایانی خواهد کرد خالی است.

فهرست منابع

در انتهای کتاب مؤلف کتابنامه را در دو بخش کتاب‌ها و مقاله‌ها و نشریات ارائه می‌کند. در بخش اول ۵۰ عنوان کتاب معرفی می‌گردد که تنها یکی از آنها به زبان انگلیسی است، به نام *Documents Baku* که در میان کتاب‌های فارسی و در ردیف الفبایی (ب) آمده است. در بخش دوم نیز فقط نام نشریه به ترتیب حروف الفبا و بدون هیچ توضیحی ذکر شده است.

امید است که مجلدهای بعدی این کتاب که مرجعی مفید برای شناخت مطبوعات فارسی زبان در خارج از کشور و بررسی سیر تاریخی آن‌ها بشمار می‌رود بزودی منتشر شود و امکان دسترسی پژوهشگران را به کارنامه کاملی از مطبوعات فارسی زبان در سطح جهان فراهم سازد.